

Bogoslovska
SMOTRA

članci

UDK 261.8:239

Izlaganje sa znanstvenog skupa
Primljeno 3/95MARKO ANTUN DE DOMINIS I JURAJ AUGUSTIN KRIŽANIĆ
TEOLOZI POMIRENJA I PRETEČE KONCILA*

Ivan GOLUB, Zagreb

Hrvatski ovaj naš prostor nalazi se na razmeđu Istoka i Zapada. Kršćanskog Istoka i kršćanskog Zapada. Raskol koji se u XI. stoljeću zbio između kršćanskog Istoka i kršćanskog Zapada i raskol koji se u XVI. stoljeću odigrao protestantskom reformacijom na samom kršćanskom Zapadu odrazio se, dakako, i na Hrvatsku.

U njoj su se javljali – i ne prestaju se javljati teolozi koji su tražili kao mislitelji načine kako da se premosti nastali jaz. Bili su vođeni crkvenim razlozima, ali ne samo njima. Prevladavanje raskola gledali su kao nacionalno, a ne samo eklezijalno dobro.

Na ovom tlu nikla su dva takva teologa, Marko Antun de Dominis,¹ rođen u Rabu, i Juraj Križanić,² rođen nedaleko od Zagreba, u Obrhu. Obojica su glavna svoje teološka djela napisali u XVII. stoljeću.

Vrlo su različiti po čudi i sudbini. Dominis je nositelj visoke, biskupske službe u Crkvi, Križanić je skromni kapelan. Dominis piše i tiska svoja djela. Križanić piše, ali ne tiska za života ništa osim jedne brosure o glazbi. Dominis prima engleski kralj s sjajem, Križanića izgoni moskovski samodržac u Sibiriju. Dominis je žestoke, na mahove divlje čudi, Križanić je pitome, ali i vatrene naravi.

Među znamenitom dvojicom postoje i podudarnosti. Obojica napuštaju domovinu. Dominis bježi, Križanić traži lijeka turskim najezdama i njemačkom prevlašću izranjenoj

* Ovo je predavanje održano na znanstvenom skupu o Marku Antunu de Dominisu 2. 10. 1994. u Rabu, u organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i grada Raba.

¹ Šime Jurić: *Grada za bibliografiju Markantuna de Dominisa*, Encyclopaedia moderna 2(1967.) nr. 5–6, p. 133–140

² A. L. Goljberg and I. Golub "Bibliography" in: *Juraj Križanić (1618–1683.) Russophile and Ecumenic Visionary*, ed. Thomas Eekman and Ante Kadić, The Hague, 1976., p. 329–352; Ivan Golub: *Bibliografija o Jurju Križaniću od 1974. do 1979.*, in: *Historijski zbornik* 31–32 (1978. – 1979.) 325–329; Ivan Golub: *The Slavic Vision of Juraj Križanić*, Zagreb–Dubrovnik, 1993.

domovini. Križanić postaje, da se izrazim suvremenim govorom, doskora prognanikom u Rusiji, a Dominis izbjeglicom u Engleskoj. Svaki na svojem kraju, iako ne i u istom vremenu izgara za svoju ideju u biti istu: jedinstvo crkava.

Kad je Dominis završio (1624.) svoj burni život, Križanić je tek kretao u nj, bilo mu je šest do sedam godina. Eto, Križanićevi počeci života i Dominisovo završavanje životnog puta vremenski su se poklopili. Prostorno se nisu nigdje dotaknuli. Vremenska podudarnost je neke vrste znak mjere idejne podudarnosti znamenite dvojice. Obojica se podudaraju u jednom: naporu na ostvarivanju jedinstva crkava. Obojica se razlikuju u mnogome: u području i načinu djelovanja. Zajednički nazivnik te različite i slične dvojice je da su teolozi pomirenja, i kao takvi preteče misli II. vatikanskog koncila.

Dominis je teolog pomirenja između anglikanske, protestantske i katoličke crkve. Križanić je teolog pomirenja između pravoslavne i katoličke crkve. U dvojici tih teologa Hrvatska teologija XVII. stoljeća pruža ruku, posrednicu pomirenja, Istoku i Zapadu. S time da će Križanića zanimati nadalje kršćanski Istok, a zazirat će, i više od toga, od protestantskog Zapada. Dominis će se pak usredotočiti na protestantski Zapad i manje mariti za pravoslavni kršćanski Istok.

Dominis potiče pravoslavne da ubrzaju hod, a protestante da uspore korak, katolike pak da pruže ruku jednima i drugima. Križanić pak pozivlje pravoslavne Slavene da se traženjem istine pomire s Rimom, a onda da pravoslavnim Grcima, od kojih su primili krštenje, posreduju isto pomirenje.

Postavlja se pitanje: na kakvom temelju gradi svaki od njih svoju teologiju pomirenja? Dominis je gradi na biskupskom kolegijalitetu.³ Razlog neslaganja među kršćanskim vjerama je neslaganje u raznim vjerskim istinama. Rješenje teškoće Dominis vidi u prihvaćanju osnovnih članaka vjere, a u drugome se one mogu razilaziti. Naravno, postavlja se pitanje kako odrediti što su to osnovni članci vjere. Mjerilo onoga, drži Dominis, što se ubraja u osnovne članke vjere je vjera prve crkve, vidljiva u simbolima (vjerovanjima) i prvim koncilima Crkve. Koja je glavna teškoća kad je riječ o jedinstvu, odnosno nejedinstvu crkava? To je, misli Dominis, papinsko prvenstvo. Za njezino prevladavanje predlaže rješenje. Nasuprot monarhičkom papinstvu predlaže aristokratski kolegij biskupâ. Doslovice veli: »Stoga vidljiva glava Crkve ...nije jedna od Boga ustanovljena, nego je čitav kolegij apostola i biskupa koji svi zajedno i solidarno vode i upravljaju čitavu vojujuću crkvu.«⁴ Rado se i često poziva na sv. Ciprijana koji kaže: »Episkopat je jedan i njegov dio svaki pojedinac posjeduje in solidum«.⁵ Poseže oštroumno za jednom slikom: »Kao što vjernici po cijelom svijetu tvore jednu crkvu, tako su i svi službenici koji se za nju brinu raspršeni po cijelom svijetu, jedan solidarni biskup i jedan totalni službenik – unicus Episcopus in solidum, et unicus minister totalis, jer se oni zajedno i solidarno brinu za jednu crkvu i tvore

³ Franjo Pšeničnjak: De Dominisova ideja o biskupskoj kolegijalnosti, in: *Obnovljeni život* 29(1974.) 490–512.

⁴ *De Republica Ecclesiastica libri X. Auctore Marco Antonio de Dominis, Archiepiscopo Spalatensi*, Londini, MDCXVII., 1.10; Franjo Pšeničnjak: *De Dominisova ideja o biskupskoj kolegijalnosti*, p. 505.

⁵ *De cath. eccl.*, in: CSEL 3,1, p. 214, 1–3; Pšeničnjak: op. cit., 506

jedinstveno tijelo svećenikâ».⁶ Ova pronicljiva Dominisova rečenica nudi ključ crkvenog pomirenja i predstavlja možda neku sumu njegove teologije pomirenja. Kao što raspršeni vjernici po svijetu tvore jednu crkvu, tako službenici (biskupi) tvore jednog biskupa, to jest biskupski kolegij. Jedinstvom i jednošću biskupskog kolegija opstaje jedinstvo i jednost crkve, odnosno premošćuje se raskol u crkvi. Dominis postavlja pitanje papinog primata. On ključno mjesto, na kojem se temelji papin primat, Mt 16,18 u kojem Krist naziva Petra stijenom na kojoj će sagraditi svoju Crkvu, tumači zajedno s Bellarminom kao mjesto koje se tiče Petra ali, za razliku od Bellarina, kaže da iz njega ne proizlazi primat Petrov, jer su svi apostoli jednako temelj Crkve.⁷ Drugim riječima: biskupski kolegijalitet, bez primata rimskog biskupa – pape. Tako bi se prevladala glavna teškoća u rješavanju raskola među crkvama, drži Dominis. I još nešto, on kaže da je biskupstvo red i red drži izvorom biskupskih službi.

Kad je o papi riječ, on nema, po Dominisovu mišljenju, druge vlasti osim duhovne, i nikakve državne vlasti izvan područja papinske države.⁸

Dominisovo glavno djelo *De Republica Ecclesiastica libri X. Auctore Marco Antonio de Dominis, Archiepiscopo Spalatensi, Londini MDCXVII* povjesničar dogmi J. Turmel stavlja uz bok najvećeg kontroverzista Roberta Bellarina.⁹ A Franjo Pšeničnjak drži da je to jedno od prvih djela koje ex professo raspravlja o biskupskom kolegijalitetu.¹⁰

U svojim ispitivanjima djela *Crkvena država – De Republica ecclesiastica* koja se nalaze u rukopisu u Rimu pod naslovom *De retractationibus in Republicam ecclesiasticam* što ih je iznio kao opozive krivih učenja, kako bi se, na kraju, pomirio s Rimom, Dominis luči primat rimskog biskupa – pape koji prihvaća i način njegova povijesnog ostvarenja prema kojem je suzdržan i ne drži se krivovjermim.¹¹

Uzme li se njegovo djelo *De Republica Ecclesiastica* zajedno s *Retractationibus in Republicam ecclesiasticam* kao cjelinu – a tako treba učiniti – moglo bi se možda reći da je prevladavanje teškoće koju za kršćanske vjere predstavlja papin primat u afirmaciji biskupskog kolegijaliteta, ali ne uz isključenje primata rimskog biskupa – pape, već u združenju kolegijaliteta i primata s tim da je način ostvarivanja primata u povijesti imao uspješne ili manje uspješne oblike. Ovdje mi dolaze na um riječi što mi ih je u Carigradu kazao i poslije u pismu u Zagreb napisao ekumenski patrijarh carigradski Atenagora I.: »Molimo Boga da se crkva nađe u jedinstvu kakvom je bila u prvih jedanaest stoljeća«. Neće li time reći: i u

⁶ De Dominis: *De Republica Ecclesiastica* 1, 12, 9; Pšeničnjak: op. cit., 507.

⁷ Pšeničnjak: op. cit., 502.

⁸ Josip Turčinović: *Markantun de Dominis iz teološke perspektive*, in: *Encyclopaedia moderna* 2(1967) nr. 5 – 6, p. 120.

⁹ J. Turmel: *Histoire de la théologie positive de Concile de Trente au Concile Vatican*, Paris, 1906., p. 166; Pšeničnjak: op. cit., p. 496

¹⁰ Pšeničnjak: op. cit., p. 510

¹¹ Turčinović: *Markantun de Dominis iz teološke perspektive*, p. 121

načinu ostvarivanja primata kakav je tada postojao? Svakako, neki su povijesni oblici ostvarivanja primata više pogodovali jedinstvu crkava, drugi i kod drugih većma razmiricama.

Znakovito je da je II. vatikanski koncil kao veliku novost donio znanost o biskupskom kolegijalitetu.¹² O brizi biskupa ne samo za vlastitu biskupiju nego i za sveopću Crkvu. Koncil je također posvećenje biskupa nazvao biskupskim ređenjem.¹³ Nalazio sam se na obrani disertacije dr. Franje Pšeničnjaka biskupskom kolegijalitetu kod Marka Antuna de Dominisa, branjenoj na Papinskom sveučilištu Gregorijani u Rimu. Moderator disertacije Amerikanac prof. Sullivan zaključio je akademski čin riječima: »Dominis je bio prorok.« Doista, II. vatikanski koncil je potvrda toga. Dominis je jasno utvrdio postojanje biskupskog kolegijaliteta, tražio revalorizaciju biskupskog posvećenja kao reda, koji je izvor biskupskih službi, ukazivao na odgovornost i skrb svih biskupa za ukupnu Crkvu. Budući da je sve to »postalo zajedničkim blagom Katoličke znanosti o episkopatu, moramo priznati Dominisu proročku prodornost kojom je znatnim dijelom anticipirao suvremenu znanost o kolegijalnosti«¹⁴.

Dominisu je biskupski kolegijalitet kao spona, kao most jedinstva među razdijeljenim kršćanima. A Križaniću? Križaniću je to eklezijalnost pravoslavnih Slavena.

Juraj Križanić, još kao rimski student teologije, piše tajniku nove Kongregacije za širenje vjere: »Ja ne držim Moskovljane krivovjercima ni raskolnicima (jer njihov raskol ne proizlazi iz oholosti, pravog korijena raskola, već iz neznanja), već ih držim za kršćane koji su jednostavno zavedeni u zabludu«.¹⁵ Stav dotada nečuven kod katolika.

U Rusiji će pak Križanić kijevsku pravoslavnu i moskovsku pravoslavnu zajednicu nazvati crkvama. Stvar nečuvena do II. vatikanskog koncila i pape Ivana XXIII.! Križanić je time pretekao Sabor našeg stoljeća.

Kad se pak u ruskoj pravoslavnoj crkvi pojavio raskol, Križanić mu se ne raduje, već se zauzima za pomirenje. Ustaje na obranu službene pravoslavne crkve. Nečuven slučaj i jedini da jedan katolički teolog, ostajući katolikom, ustaje na obranu službene pravoslavne crkve kad se u njenu krilu pojavljuje raskol. I najljepše svoje djelo *Opovrgnuće molbenice monaha iz samostana Solovki*.¹⁶ Križanić upućuje upravo ruskim starovjercima koji su odstupili od službene pravoslavne crkve da se njoj vrate.

Crkvenost je, po Križanićevu mišljenju, temelj za postizanje crkvenog jedinstva. Time je Križanić pretpočeo (anticipirao) koncilski nauk i pokoncilsku teologiju našeg stoljeća po kojoj je crkvenost – eklezijalnost temelj zajedništva – *communio* među crkvama, a to zajedništvo biva početno, da bi postalo savršeno.

¹² Lumen gentium, III., 22 ~ 24

¹³ Lumen gentium, III., 21

¹⁴ Pšeničnjak: op. cit., p. 511

¹⁵ Ante Kadić: *Križanić's Memorandum*, in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 1964., Heft 3, p. 342.

¹⁶ *Sobranie sočinenij Jurija Križaniča*, Vyp. III., Moskva, 1892.

Križanić razvija svoju osebujnu teologiju povijesti.¹⁷ U njoj crkva zauzima središnje mjesto. On kaže, sa skolastikom koju je usvojio u vrijeme studija, da je svrha svega što se događa slava Božja, ali ide i korak dalje, pa kaže da je taj Bog postao čovjekom – Isusom Kristom, da je sebi pridružio najtješnje Crkvu i, prema tome, svrha svega što se događa je Isus Krist i njegova Crkva.

Tim mjerilom Križanić mjeri dobro i zlo. Vrijednost i bezvrijednost. Najveća vrijednost je jedinstvo crkve, a najveće zlo je raskol u crkvi. Po njegovom mišljenju, na vrhu ljestvice grijeha stoji grijeh protiv jedinstva crkve, a to je raskol. Temelj koji drži crkvu jedinstvenom je Krist – stijena i onaj koji je čuo Kristove riječi: »Ti si Petar, to jest stijena i na toj stijeni sagradit ću crkvu svoju« (Mt 16,18). To je Petar, to su rimski biskupi – pape, kao Petrovi nasljednici. U tom smislu Križanić se zalaže da se Moskva poveže s Rimom ne u jednoj disciplini već u jednoj vjeri i da onda posreduje grčkim pravoslavicima s jedinstvenim s Rimom.

Djelom *Bibliotheca Schismaticorum universa*¹⁸ – *Sveukupna knjižnica raskolnika Križanić piše za pravoslavne sumu kontroverzija, kao što je Bellarmin napisao za protestante. Djelo je, čini se, ostalo nedovršeno ili se bar nije čitavo pronašlo. Motto što ga je stavio na naslovnicu »s istinom i ljubavlju – veritate et caritate«* najavljuje Križanićevu metodu. On, za razliku od Bellarmina koji donosi u svojim kontroverzijama s protestantima izvatke iz njihovih djela, koje onda opovrgava, donosi u prijevodu s grčkog i ruskog čitava djela pravoslavnih teologa, da bi onda na njih odgovorio.

On, također, različito od naučitelja kontroverzija Roberta Bellarmina, drži da papa nema vlasti nad kraljevima, jer ne postoji nikakva hiperbasileia – nadkraljevstvo.

Križanić je kao katolik i ostajući katolikom išao najdalje ususret pravoslavlju. Baš kao što će Vladimir Sergejevič Soloviev, kao pravoslavac i ostajući pravoslavac, ići najdalje ususret katoličanstvu. Marko Antun de Dominis će, držeći se vazda katolikom, iako su mu to drugi osporavali, otići najdalje ususret anglikanizmu, protestantizmu. Kakogod bilo, Križanić i Dominis, dva katolička hrvatska teologa XVII. stoljeća, na putu pomirenja crkava išli su kao teolozi pomirenja najdalje ususret drugoj vjeri, Dominis anglikanskoj i evangeličkoj, Križanić pravoslavnoj.

Marko Antun de Dominis i Juraj Augustin Križanić graditelji su porušenih mostova. Dominis onih porušenih reformacijom i drugim nedaćama, Križanić onih porušenih isto-

¹⁷ Ivan Golub: *Križanićevo teološko poimanje zbivanja*, in: *Život i djelo Jurja Križanića*, Zagreb, 1974., p. 105–129; Ivan Golub: *Križanić théologien, sa conception ecclésiologique des événements et de l'histoire*, in: Eekman Kadić; *Juraj Križanić (1618–1683) Russophile and Ecumenic Visionary*, op. cit., p. 165–179; Ivan Golub: *Križanićeva koncepcija povijesti*, in: *Radovi o životu i djelu Jurja Križanića JAZU*, vol. IV., Zagreb, 1986., p. 1–21; Ivan Golub: *Križanić's Theology of History*, in: *Synthesis Philosophica 16: Croatian Philosophy II*, Zagreb, 1993., p. 231–253.

¹⁸ Ivan Golub: *L'autographe de l'ouvrage de Križanić Bibliotheca Schismaticorum Universa des archives de la Congrégation du Saint Office a Rome*, in: *Orientalia Christiana Periodica*, Roma, 39 (1973.) Fasc. 1, p. 131–161.

čnim raskolom. Obojica dolaze iz zemlje gdje se susreću Istok i Zapad. Gdje su rušeni mostovi osobito nazočni i njihova zla kob se očituje na crkvenom i nacionalnom području.

Svaki od njih predlaže premošćenje razdjeljenja, odnosno razdaljenja. Predlaže put ili ključ jedinstva crkava. Dominis biskupski kolegijalitet, Križanić rusku pravoslavnu eklezijalnost – neku vrstu kolegijaliteta crkava. Biskupski kolegijalitet povezuje sve biskupe svih crkava u jednost. Crkvenost koju Križanić pridaje ruskim pravoslavcima predstavlja osnovicu povezivanja.

Obojica, Dominis i Križanić, preteče su II. vatikanskog koncila koji je 1959. sazvaio Ivan XXIII. s nakanom da se poradi na crkvenom jedinstvu. Koncil će potvrditi biskupski kolegijalitet u zajednici s prvakom – rimskim biskupom – papom. Koncil će kršćanske odijeljene zajednice nazvati crkvama.

Obojica, Križanić i Dominis pokazali su se doslovce prorocima. Tristo i više godina prije II. vatikanskog koncila utvrdili su biskupski kolegijalitet i eklezijalnost kršćanskih zajednica. Time su se pokazali teolozima pomirenja i pretečama Koncila.

Zagreb, 8. rujna 1994., na Malu Gospu. Tempore belli. Na 370. obljetnicu de Dominisove smrti u Rimu.

Summary

Marko Antun de Dominis and Juraj Augustin Križanić Theologians of Reconciliation and Precursors of the Concil

The part of the world settled by Croats marks the divide between the East and the West. The Christian East and the Christian West. The schism that split the Eastern and Western Christian Churches in the eleventh century, as well as the division caused by the Protestant Reformation in the Christian West in the sixteenth century, could not but affect Croatia too. The country has therefore always had its theological thinkers who sought ways to bridge the gap thus created. They have been guided in their search by ecclesiastical considerations, but not solely by them, since they have viewed the overcoming of the divisions not only as an ecclesiastic but also as a national good. Two such theologian deserve to be mentioned – Marko Antun de Dominis (Rab 1560 – Rome 1624) and Juraj Augustin Križanić (Obrh 1618 – Vienna 1683).

Dominis sought to reconcile the Anglican, protestant and Catholic Churches. Križanić advocated the reconciliation of the Orthodox and Catholic Churches. In the person of these two people, the Croatian seventeenth-century theology extended a hand of peace and reconciliation to both East and West. Dominis built it on the concept of episcopal collegiality. His proposed solution is the aristocratic (college of bishops) in the place of the monarchic (papal sole authority) principle. Dominis's main treatise »De Republica Ecclesiastica« (London 1617) has been compared to that of the greatest controversist Robert Bellarmin. In his re-examination (»De retractationibus in Republicam Ecclesiasticam«) of his book, Dominis revoked what he regarded as heretical views and finally made peace with Rome. If »De Republica Ecclesiastica« and »De Retractionibus in Republicam Ecclesiasticam« are taken together, it may be said that the way to deal with the contentious issue of papal primacy in the Christian Churches, according to Dominis, is to assert episcopal collegiality without denying the primacy of the Bishop of Rome as the pope.

For Dominis, episcopal collegiality was a link, or a bridge to the unity of divided Christianity. And for Krizanić? For him that bridge was the ecclesiality of the Orthodox Slaves. Krizanić called the Kiev and Muscovy Orthodox communities Churches. Krizanić's »Biblioteca Schismaticorum Universa« was the sum of the controversies written specially for the Orthodox believers, just a Bellarmin's sum of controversis was written for the Protestants. Krizanić developed his own, particular theology of history, in wich the Church occupies the central place. He recommended that Muscovy should unite with Rome and that it should then mediate to achieve the unity of the Greek Orthodox Church with Rome.

Both Dominis and Krizanić must be seen as precursors of the Second Vatican Council. The Council confirmed episcopal collegiality in community with the primate of the Pope. The Council called the separated Christian communities Churches. This makes them theologians of reconciliation and precursors of the Council.